

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

I. kötet

Szerkesztette:
BÁRÁNY ATTILA – DRESKA GÁBOR – SZOVÁK KORNÉL

Budapest–Debrecen
2014

A kötet megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatta.

Felelős kiadó: PAPP KLÁRA

Borító, kötéstervezés és tipográfia: LENGYEL JÁNOS

Címlapfotó: KÖVESDI RÓKA LAJOS

Nyomdai előkészítés, tördelés: HERMÁN ZSUZSA

A borítón:

A veszprémi Gizella-kápolna apostolfreskói a 13. századból

© Szerzők 2014

ISBN 978-963-473-760-5ö

ISBN 978-963-473-746-9

Nyomdai munkák: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

Tabula gratulatoria	9
Lecturis salutem!	11
A kötetek szerkesztéséről és szerkezetéről	15
Rövidítések jegyzéke	17

DIPLOMATICA – OKLEVELEK, LEVÉLTÁRAK

BLÁHOVÁ, MARIE	
<i>Vera ac falsa discernere</i> in the Přemyslid Czech Lands (until 1306)	21
BOGDÁNDI ZSOLT	
A két váradi hiteleshely a 16. század első felében	31
DRESKA GÁBOR	
Jegyzetkönyv, mintakönyv, tankönyv. A Magyi-formulárium	43
ÉRSZEGI GÉZA	
<i>Bulla ipsa falsa esse videtur</i>	53
GUYOTJEANNIN, OLIVIER	
Gouverner par procurations: Une coupe de la pratique diplomatique dans la France de 1317	69
HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – PÁLOSFALVI TAMÁS –	
C. TÓTH NORBERT	
Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban	85
KÖRMENDI TAMÁS	
Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán	117
LŐVEI PÁL – TAKÁCS IMRE	
Egy 1358. évi dubrovniki sokpecsétetes oklevél pecsétjei	131
NICOLAJ, GIOVANNA	
Note di terminologia diplomatica: <i>originale, autentico</i>	147

SIMON ZSOLT	
Adatok szent Szaniszló, Kriszpin, Otilia, Praxedis és Rókus középkori magyarországi tiszteletéhez	157
STIELDORF, ANDREA	
Arenen und Narrationes in den Gründungsurkunden für die mitteleuropäischen Universitäten des 14. Jahrhunderts	175
SÜTTŐ SZILÁRD	
„Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar <i>narratiók</i> problémáihoz	187

ECCLESIASTICA – AZ EGYHÁZ ÉS INTÉZMÉNYEI

BUBNÓ HEDVIG	
Az „élvezet veszedelme” és a „lélek haszna” között	201
GÁLFI EMŐKE	
Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén ...	211
JACZKÓ SÁNDOR	
A késő középkori hazai zsinati határozatok ünneplistái	223
KERTÉSZ BALÁZS	
A Gyulaiak és a ferencesek	235
KISS GERGELY	
Az esztergomi érsek néhány késő középkori kiváltságlevelének háttéréről	249
LUPESCU MAKÓ MÁRIA	
The Reform of the Monastic Orders in Late Medieval Transylvania	263
SÁGHY MARIANNE	
Szentírás és szent-írás Sulpicius Severus Szent Márton-életrajzában	279
SZOVÁK KORNÉL	
A kamenci oltárosok egyezsége	291
SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.	
A püspökökre vonatkozó egyházfegyelem a <i>Decretum Burchardi</i> <i>Wormatiensis</i> ben	307
THOROCZKAY GÁBOR	
A messziről jött királyné prépostsága. A hajszentlőrinci társaskáptalan korai története (1342-ig)	321
TÖRÖK JÓZSEF	
Harangszó a középkori Magyar Királyságban	337

VALTER ILONA

- Újabb adatok a pásztói Szent Lőrinc-plébániatemplom
építéstörténetéhez 349

SOCIALIA – BIRTOKOK, FALVAK, POLGÁROK

FELD ISTVÁN

- Az erdőispánságok várai az Árpád-kori Magyarországon 369

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

- Civitas* vagy *oppidum*? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi
terminológiájának vizsgálatához 391

MÉSZÁROS ORSOLYA

- A városi régészeti kutatás nehézségei a millennium után.
Esettanulmány a Dunakanyar két városából, Vácról és Visegrádról 405

NÓGRÁDY ÁRPÁD

- Sáros megye egyházas települései a 14. század elején 415

PETROVICS ISTVÁN

- Gurman Kristóf Pék-utcai háza 429

SZENDE KATALIN

- A magyar városi írásbeliség kezdetei 435

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

- Torvaj, a bakonybéli apátság kora Árpád-kori Vas megyei birtoka 459

Arcana tabularii

Tanulmányok
Solymosi László tiszteletére

II. kötet

Szerkesztette:
BÁRÁNY ATTILA – DRESKA GÁBOR – SZOVÁK KORNÉL

Budapest–Debrecen
2014

A kötet megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem támogatta.

Felelős kiadó: PAPP KLÁRA

Borító, kötéstervezés és tipográfia: LENGYEL JÁNOS

Címlapfotó: KÖVESDI RÓKA LAJOS

Nyomdai előkészítés, tördelés: HERMÁN ZSUZSA

A borítón:

A veszprémi Gizella-kápolna apostolfreskói a 13. századból

© Szerzők 2014

ISBN 978-963-473-760-5ö

ISBN 978-963-473-759-9

Nyomdai munkák: Kapitális Kft. Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

DYNASTICA – KIRÁLYOK ÉS ORSZÁGOK

BÁRÁNY ATTILA	
Követjelentés Magyarország állapotairól 1521-ből	483
BENKŐ ELEK	
<i>Reginam occidere</i>	495
CSUKOVITS ENIKŐ	
Magyarországi Károly, a mesebeli királyfi	513
E. KOVÁCS PÉTER	
Magyar zsoldosok Sienában	521
GYÖRKÖS ATTILA	
Pierre Choque Magyarországról szóló francia útleírásának (1502) kéziratai és képi ábrázolásai	543
HÄRTEL, REINHARD	
Die Ungarneinfälle in Friaul. Schriftquellen und regionale Historiographie	551
KORDÉ ZOLTÁN	
Dengelegi Pongrác János harmadik vajdai ciklusa Erdélyben (1475–1476)	567
NAGY BALÁZS	
Párhuzamok és eltérések. A Luxemburg-dinasztia csehországi és magyarországi uralkodásának kezdete	583
PAJORIN KLÁRA	
Mátyás király és Marsilio Ficino magyar hívei az 1472. évi összeesküvés után	593
PROKOPP MÁRIA	
Árpád-házi Mária nápolyi királyné művészetpártolása	607
SKORKA RENÁTA	
Rokonok és szövetségesek. I. Károly és a Habsburg hercegek együttműködése az interregnum éveiben	625
TÓTH KRISZTINA	
Még egyszer Zách Felicián merényletéről	639

LITTERALIA – KRÓNIKÁSOK, HUMANISTÁK, JOGÁSZOK

BAGI DÁNIEL

Haraggal és elfogultsággal? Czarnkowi János krónikája Nagy Lajos
krakkói uralmáról 655

BERTÉNYI IVÁN

Tanulságos perjogi megoldások 1340-ből Sebes mester és a pozsonyi
káptalan határvitájában 671

BRADÁCS GÁBOR

Antiszemizmus a középkori pápa-császár krónikákban 681

HOFFMANN ISTVÁN

Megjegyzések a személynévvel azonos alakú helynevekről 693

KRISTÓF ILONA

Eruditio ac lepor. Humanizmus a Mohács előtti Váradon 705

MIKÓ GÁBOR

Szent István király törvényeinek legrégebbi kézirata.
Az Admonti kódex 723

MOLNÁR PÉTER

Az ún. Pécsi Egyetemi Beszédek egyik forrásáról. Az arisztotelészi
inspirációjú politikai elmélet lehetőségei Magyarországon
a 13. század második felében 733

RÁCZ GYÖRGY

Anonymus Velek kapitánya. Településtörténet és krónikakutatás 743

ROKAY PÉTER

A Szabolcs név egy lehetséges jelentéséről 757

SARBAK GÁBOR

Gyöngyösi Gergely mintái 765

TÓTH ENDRE

Miért *király* lett Szent István? 775

TRINGLI ISTVÁN

A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról 793

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben 809

OECONOMICA – KERESKEDELEM ÉS GAZDASÁG

DRASKÓCZY ISTVÁN

A kősző bányászat átalakulása Erdélyben az Árpád-korban 825

F. ROMHÁNYI BEATRIX

- Késő középkori számadáskönyvek, a koldulórendi kolostorok
gazdálkodásának tükrői 837

GRYNAEUS ANDRÁS – SOLYMOSI KATALIN

- Adatok a növényi bőrcserzés kutatásához a középkori Magyar
Királyság területén 855

PÓSÁN LÁSZLÓ

- Rabszolgák a középkori Baltikumban 873

SZENDE LÁSZLÓ

- Bencés kolostorok kézművessége az Árpád-kori Magyarországon 887

WEISZ BOGLÁRKA

- Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban 899

BIBLIOGRAPHIA

- Solymosi László tudományos irodalmi munkássága 911

Rövidítések jegyzéke

- AO = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VI. (1301–1357) Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878–1891.; VII. (1358–1359) Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1920. (Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae Historica. Első osztály: Okmánytárak.)
- AOkl. = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XXIX. (1335–1344), XXXI. (1347), XXXIV. (1350), XXXVIII. (1354) Szerk. Almási Tibor, B. Halász Éva, Blazovich László, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2013.
- ÁUO = Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
- CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgius Fejér. Budae 1828–1844.
- DF = MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DL = MNL OL, Diplomatikai Levéltár
- Gombos, Cat. = Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Collegit ... Albinus Franciscus Gombos. I–III. Bp. 1937–1938.
- Györffy, Földr. = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.
- MGH = Monumenta Germaniae Historica
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1943. II/2–4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.) Bp. 1961–1987.

- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (Reprint: 1999. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László.)*
- Zichy = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I–XI. Szerk. Döry Ferenc, Kammerer Ernő, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest–Bp. 1871–1915.; XII. Szerk. Lukcsics Pál. Bp. 1931.*
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–II. (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958.; III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001.; VIII–IX. (1421–1422). Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004.; X. (1423). C. Tóth Norbert. Bp. 2007.; XI. (1424). C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2009.; XII. (1425). C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint. Bp. 2013. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.)*

Jegyzetkönyv, mintakönyv, tankönyv

A Magyi-formulárium

A középkori magyar jogélet dokumentumait és Magyarország történetének írott emlékeit őrző levéltárak a 16–17. századi török hódítás nyomán az ország területének jelentős részén elpusztultak, az általuk őrzött iratanyag nagyrészt megsemmisült. Különösen érzékeny veszteség, hogy ez a sors érte a főváros, Buda intézményeit is. A központi bíróságok, valamint a királyi kancellária irattárának pusztulása okán ezek működésére, ügyvitelük napi rutinjára csupán az oklevél-nyerők levéltáraiban fennmaradt kiadványaik alapján következtethetünk.¹ Ritka kivételektől eltekintve hasonló a helyzet a közhitelűség feladatát ellátó sajátosan magyar intézmények, a jelentősebb székes- és társaskáptalanok, illetve egyes szerzetesrendek által működtetett ún. hiteleshelyek (*loca credibilia*) esetében is. A 15. században a legtöbb helyen bizonyára már vezetett protokollumok mellett az iratkiadási gyakorlatot is érintő szabályzatok (*statuta*), valamint az oklevélszövegek megfogalmazását könnyítő formuláskönyvek is egyaránt ritka és értékes emlékei a levéltáraknak, kéziratgyűjteményeknek.²

Közhitelű dokumentumokat említve persze Magyarország vonatkozásában sem feledkezhetünk meg az Európa-szerte ismert közjegyzők (*notarii publici*) működéséről. A hiteleshelyek 12. század végi megjelenése, majd a tanúskodásukat övező közbizalom okán bekövetkező gyors elterjedése miatt azonban a közjegyzőség Magyarországon csak a 14. század második felében tudott szélesebb körben elterjedni. Általánossá pedig csak ott vált, ahol a hiteleshelyi dokumentu-

¹ A magyar középkor okleveles anyagáról, fennmaradásáról és értékeléséről l. *Mályusz Elemér*: 1526 előtti okleveleink forrásértéke. *Történelmi Szemle* 10. (1967) 416–429. – Jelen dolgozat a *Commissio Internationale de Diplomatie* „Les formulaires. Compilation des modèles d’actes dans L’Europe médiévale et moderne” című 13. kongresszusán (Párizs, 2012. szeptember 3–4.) elhangzott német nyelvű előadás szerkesztett változata. A Bizottság munkájába való bekapcsolódás lehetőségéért köszönettel tartozom Solymosi Lászlónak. A szerző az MTA-ELTE-PPKE Ókortudományi Kutatócsoport munkatársa. A kézirat elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00210/13/2) támogatta.

² A hiteleshelyi működés lassan évszázados, de máig legteljesebb összefoglalását l. *Franz Eckhart*: Die glaubwürdige Orte Ungarns im Mittelalter. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, IX. Ergänzungsband, 2. Heft. Innsbruck 1914. 395–558. Magyar nyelvű fordításával, valamint hiteleshelyi szakbibliográfiával bővített hasonmás kiadása: *Eckhart Ferenc*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Szerk. Rokolya Gábor. (Studia notarialia Hungarica 11.) Bp. 2012.

mok alkalmatlanok voltak a bizonyításra: az egyházi bíróságokon. A hazai jogszokás számára idegen közjegyzőség működése az európai gyakorlat tükrében ismertnek tekinthető, az esetleges magyar sajátosságokat illetően azonban ismét csak a kiadványokra támaszkodhatunk.³ Ritka kivételt jelent e téren Magyi János formuláskönyve, ami az egyetlen, magyarországi közjegyző által összeállított és ránk maradt formulárium.⁴

A 15. század utolsó negyedében szerkesztett latin nyelvű gyűjtemény a 18. század vége óta ismert a szakirodalom számára. Az ekkor már a pécsi püspökség könyvtárában őrzött kötetet Kovachich Márton György ismertette, sőt annak szövegét is közölte több más formuláskönyvvel együtt.⁵ A kézirat aztán egy évszázad múlva eltűnt, majd mintegy másfél évtizedes lappangás után egy hagyatékból került elő. A tulajdonjogért folytatott per ismét a figyelem középpontjába állította a kódexet, és az ekkor megindult kutatásoknak köszönhető a szerzőség kérdésének tisztázása mellett a mű szerkezetének és keletkezési körülményeinek feltárása is.⁶

Az elhamarkodott szövegkiadói megállapítás nyomán hosszú ideig Nyírkálói-kódexként emlegetett kötet szerzősége, éppen a benne található közjegyzői sajátosságok: egy rubrummal díszített közjegyzői jegy és záradék, valamint az ugyanezen oldalra utólag bejegyzett 1476. évi császári, illetve 1490. évi pápai közjegyzői kinevezés alapján vitathatatlanul Magyi Kelemen fia, Jánoshoz köthető.⁷ A 28 ívfüzetből, összesen 277 lapból álló és láthatóan egy kéz által írt mű szerkezetileg (a kiadásban is) rendezetlennek tűnik. Ez a lapok és ívek rossz sorrendben történő bekötésén túl a mindennapi gyakorlatban való használattal, egyes oklevélszövegeknek utólagos, és az eredeti koncepciót helyhiány miatt fi-

³ A közjegyzőség legutóbbi alapvető áttekintése: Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV. Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática. I–II. Valencia 1986. A középkori magyar közjegyzőség történetének rövid összefoglalását l. *Csukovits Enikő*: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: 700 éves a közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata. Szerk. Rokolya Gábor. Bp. 2008. 54–73.

⁴ Püspöki Könyvtár, Pécs DD III. 18. (DF 283 678.) A formuláskönyv eddigi legteljesebb feldolgozását és szakirodalmának összefoglalását l. *Bónis György*: Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. In: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből I. Szerk. Csizmadia Andor. Pécs 1967. 225–260.

⁵ Az oklevélszövegek közlését l. *Martinus Georgius Kovachich*: Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque Regni Hungariae olim usitati. Pesthini 1799. VIII–XXVIII., 155–458. A kódex elbeszélő jellegű részeinek kiadása: *Uő*: Scriptores rerum Hungaricarum minores II. Budae 1798. 1–12.

⁶ A kódex legalaposabb ismertetése: *Fitz József*: A Nyírkálói-kódex genetikusi leírása. In: Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából 6–7. (1931–1932) 12–28.; *Uő*: Pótlás a Nyírkálói-kódex leírásához. In: Uo. Pótlás a 7. számhoz.

⁷ Magyi-kódex 419. p. (Fényképe: *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 226–227., lapközi 5. ábra.)

gyelmen kívül hagyó beszúráásával magyarázható. A részletes kutatás azonban a kézirati sorrendtől függetlenül rekonstruálni tudta a mű szerkezetét.

Formai és tartalmi jegyek alapján a kötet négy jelentősebb, és egymástól jól elkülöníthető részből áll. Az első, amelynek címe a kiadás címének alapjául is szolgált, Mátyás király kancelláriájának okleveleiből tartalmaz 58 darabot. Ezeket a kiadói fórum, a királyi személyes jelenlét bírósága (*personalis presentia regia*) mellett keltezésük időpontja is összeköti. Túlnyomó többségüket 1476-ban adták ki, de tartalmi ismérvek alapján a keltezetlen szövegek is ehhez az évszámhoz köthetők. A formula szempontjából jelentőséggel nem bíró adatok: a személy- és helynevek, sőt a dátumok igen nagy számban való megőrzéséből arra lehet következtetni, hogy a szövegeket a kancelláriában közvetlenül az eredetiekről másolták.⁸

A második rész, helyileg ugyan kétfelé szakítva, az országos hatáskörrel bíró budai káptalan hiteleshelyének kb. 180 darab oklevelét tartalmazza. Néhány korábban keletkezett, valószínűleg egyedisége miatt a gyűjteménybe került szövegen kívül datálásuk 1476–1478–(1480) közé tehető. Az oklevelek kiadója, valamint a kiadványok között található becsü-, elévülés- és életkorjegyzék hiteleshelyi használatra engednek következtetni. A gyűjtemény összeállítóját a budai káptalan egyik alkalmazottjának, talán a testület jegyzőjének (*notarius*) személyében kereshetjük.⁹

A harmadik tartalmi egység a gyűjtés módszerét illetően szemléltetést eltér az előbbiektől. Első fele 25 darab arengát tartalmaz, amelyek a jogi tények írásba foglalásának jelentőségét és a királyi jutalmazás szükségességét hangsúlyozzák, tehát legalább a 13. századra vezethetők vissza.¹⁰ Az *ars dictaminis* anyagához tartozó, így minden bizonnyal iskolai hagyományozódású arengák után kilenc, kondoleációt megfogalmazó levél olvasható, majd egy végrendelet arengája zárja a részt.¹¹ Az ezt követő, utólag beszúrt 1478. évi oklevél arra enged következtetni, hogy az arengák másolása ezen dátum előtt történt. Ugyancsak a harmadik részben, de elkülöníthető egységként találjuk János püspök rövid, mindösszesen 15 oklevelet tartalmazó formuláskönyvét.¹² A budai káptalan ehhez csatlakozó oklevelei alapján úgy tűnik, a gyűjteményt 1478 táján másolták Óbudán. A korábban a királyi politikában is jelentős szerepet játszó Janus Pannonius (1434–

⁸ Kovachich, M. G.: *Formulae solennes* i. m. 155–188. (1–58. sz.); Bónis Gy.: Magyi János formuláskönyve i. m. 229–230.

⁹ Kovachich, M. G.: *Formulae solennes* i. m. 218–286. (109–227. sz.), 322–348. (302–359. sz.); Bónis Gy.: Magyi János formuláskönyve i. m. 230–231. A hiteleshelyi formuláskönyvekről összefoglalóan l. uo. 248–250.

¹⁰ Kovachich, M. G.: *Formulae solennes* i. m. 308–311. (256–279. sz.). A korszak arengáiról részletesen l. Agnes Kurcz: *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 70. (1962) 323–354.

¹¹ Kovachich, M. G.: *Formulae solennes* i. m. XIII–XVI.

¹² Kovachich, M. G.: *Formulae solennes* i. m. 312–321. (281–294., 299. sz.). Az egyházi tematikájú formuláskönyveket illetően l. Erdő Péter: A középkori oficiális bíráskodás írott emlékei Lengyelországban és Magyarországon. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 117–129., különösen 122. skk.

1472) pécsi püspök nevéhez kötött, okleveleinek *intitulatió*jától megfosztott rész tartalmi jegyek alapján az egykori pécsi prépost, majd egri püspök, végül pedig esztergomi érsek Beckensloer János személyével hozható kapcsolatba, keletkezése pedig az 1468–1476 közötti időszakra tehető. A kiadó személyére utaló adatok módszeres elhagyása Beckensloer 1476. évi, III. Frigyes császárhoz való átpártolásával, és így Magyarországon kegyvesztetté válásával magyarázható.¹³

A negyedik és egyben legnagyobb terjedelmű, mintegy 200 formulát kitevő rész helyileg három részre szakadt.¹⁴ Ennek oka nemcsak a könyvkötő munkájában keresendő, hanem a gyűjtemény folyamatos használatában is, minek során a rendelkezésre álló üres helyekre újabb és újabb szövegek kerültek, mégpedig nem annyira a kötet struktúráját, mint inkább a helykihasználást tartva szem előtt. Ez a rész a szorosabb értelemben vett Magyi-formuláskönyv, ami integrálja az előbbi, eltérő tematikájú egységeket. Oklevelei meglehetősen változatosságot mutatnak. Találunk itt királyi kiadványokat, amelyek zöme az 1480-as években keletkezett, gyűjtésük azonban nem a kancelláriában történt, hanem a címzeteknél másolhatták őket, tehát a formuláskönyv első részének szintén királyi okleveleivel ellentétben inkább a *provenientia* jelenti kapcsolódásuk alapját. Az óbudai klarissza apácákat érintő mentességek mellett többségük Óbuda és Pest városa, továbbá ezek polgárai számára kiadott parancslevél (*mandatum*), illetve privilégium és adománylevél. A királyi kancellária kiadványain túl szintén a városi jelleget erősítik a Budai Jogot (*Ofner Stadtrecht*) alkalmazó városok fellebbviteli fórumán, az eredetileg a királyi pénzügyeket intéző tárnokmester által vezetett felsőbb bíróságon 1479-ben megfogalmazott cikkek, a festők, éremvésők és aranyművesek ismeretlen város által kibocsátott céhszabályzata, egyes fellebbviteli bíróságok városi ügyekben hozott ítéletei, valamint Pest város céhszabályzatainak 1444 és 1482 közötti, különösen értékes gyűjteménye. Mindez azon környezet joggyakorlatának emlékeit mutatja, ahol a formuláskönyv összeállítója, Magyi János élt és tevékenykedett: a Duna bal partján elterülő Pest városa állt érdeklődésének középpontjában, még ha időnként a szomszédos Buda város, illetve a korábban őt szintén foglalkoztató budai káptalan kiadványait, illetve az óbudai klarissza apácákat érintő okleveleket is felvette gyűjteményébe.¹⁵

A városi tematikájú oklevelek mellett a negyedik rész jelentős hányadát szent-széki bíraskodáshoz kapcsolódó szövegeket alkotják. A hiteleshelyek 13. századi elterjedése okán Magyarországon a közjegyzők működésének színtere elsősorban az egyházi bíróságokra korlátozódott: ők képviselték a feleket, írták be-

¹³ Bónis Gy.: Magyi János formuláskönyve i. m. 231–233.

¹⁴ Kovachich, M. G.: Formulae solennes i. m. 188–218. (59–108. sz.), 286–308. (228–255. sz.), 348–458. (360–485. sz.).

¹⁵ Bónis Gy.: Magyi János formuláskönyve i. m. 233–235. Az óbudai apácák az 1480-as években Magyi János állandó ügyfelei közé tartoztak, aláírásának tanúsága szerint több oklevelüket is ő fogalmazta: uo. 241–242.

adványait.¹⁶ Ezek között is különös szerepet töltöttek be a legátusi fórumok, amelyek a római kúria eljárását és formuláit követték. Egy-egy pápai legátus magyarországi bíraskodásában való közreműködés jelentős anyagi hasznot jelenthetett, így Magyi gyűjteményében is elsősorban ennek emlékei kaptak helyet. Ezen dokumentumok zöme, a királyi kiadványokhoz hasonlóan, az 1480-as évekből származik.

Ugyancsak a negyedik részhez tartozik mintegy két tucat önálló közjegyzői kiadvány. Az ügyvédi megbízás, egyházi javadalomról való rendelkezés vagy tiltakozás, szentszéki kereset megfogalmazása, fellebbezés, vagy éppen végrendelet átírása ugyan szintén mind egyházi bíraskodást érintő ügyek voltak, de ez is csak azt mutatja, hogy a közjegyzők munkája Magyarországon nem választható el a szentszéki joghatóság kérdésétől. Ezen oklevelek többségének datálása ugyancsak az 1480-as évekre tehető, bár némelyikük már átcúszik a 90-es évek elejére: úgy tűnik, a kötet legkésőbbi darabjait ezek között kell keresnünk.¹⁷

A tematikáját tekintve vegyes, de bizonyos jegyek alapján mégis egységes egésznek mondható negyedik rész tehát egy Pesten dolgozó közjegyzőnek a városi hatósággal, a pest-budai polgársággal, a testvérvárosokkal, és az egyházi bíróságokkal is kapcsolatba hozható oklevélgyűjteménye. Ezen rész egyes elemei, de az egész gyűjtemény négy része közötti összefüggésre is a szerző életútja szolgál magyarázattal.

Magyi János nagy valószínűség szerint a kelet-magyarországi Szabolcs megyében kisbirtokos Magyi család tagja, amelynek felemelkedését egyes országos méltóságokat betöltő nagybirtokosokhoz fűződő familiáris viszonya alapozta meg. A 15–16. század fordulóján néhányuk egy-egy kuriális bíró helyetteseként tűnik fel, a családot érintő adománylevelek által megőrzött leszármazási rendben azonban Jánossal nem találkozunk. Apján, Kelemenen kívül az egyetlen rokon, akinek nevét éppen a formuláskönyv egyik oklevele tartotta fenn számunkra, Napkori Pál eszlári plébános és szabolcsi esperes.¹⁸

A kor gyakorlatának megfelelően János az egyházmegye központjában, Egerben sajátíthatta el a latin nyelv, valamint az írás-olvasás alapjait, sőt a helyi káptalani iskolában az *artes* elemein túl bizonyára a magyar nemesi szokásjoggal is megismerkedett. Tudásán kívül azonban pártfogóra is szüksége volt ahhoz, hogy Budára kerüljön, ahol 1476. március 8-án már a korábbi királyi székhelyen, a közeli Óbudán működő budai káptalan egyik oklevelét szerkesztette jegyzőként,

¹⁶ *Érdűjshelyi Menyhért*: A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Bp. 1899. 146. skk.; *Bónis György*: Les autorités de »foi publique« et les archives des »loci credibiles« en Hongrie. Archivum (Revue Internationale des Archives) 12. (1962) Paris 1965. 87–104., különösen 90–92.

¹⁷ *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 235–237.

¹⁸ Uo. 238–239.

mégpedig talán a káptalan hiteleshelyének szolgálatában álló jegyzőként.¹⁹ Magyi támogatóját a kézirat harmadik szerkezeti egységének eredeztetése kapcsán említett, és 1468–1474 között az egri püspökség élén álló Beckensloer János, vagy még inkább az 1474-től ugyancsak egri püspök Rangoni Gábor személyében kereshetjük. Ez utóbbi 1476-ban éppen Óbuda főterén vásárolt házat, Magyi pedig a továbbiakban talán az ő érdekét volt hivatott ott képviselni. Gábor püspök főpapi működését illetően egyébként a formuláskönyv több dokumentumot is megőrzött, kettejük kapcsolatát pedig az a tény is valószínűsíti, hogy Rangoni 1480. évi, Rómába történő távozását követően Magyinak az óbudai hiteleshelyhez fűződő viszonya lazábbá vált: ezen időtől kezdve gyűjteményében egyre ritkábban tűnnek fel káptalani kiadványok.²⁰

A formuláskönyv második, hiteleshelyi részében található datált oklevelek sora 1476 augusztusával majd októberével folytatódik. Ugyanakkor viszont az első, kancelláriai kiadványokat tartalmazó részének szintén pontos keltezéssel ellátott dokumentumai 1476. június 8. és szeptember 17. közé esnek. Ha feltételezzük, hogy Magyi ezeket a szövegeket maga másolta a kancelláriában, akkor a két tevékenységet egymással párhuzamosan kellett ellátnia: a káptalannal való kapcsolata a kancelláriai gyakorlat alatt sem szakadt meg. A királyi udvar központi írásszervéhez, ami nyilvánvalóan a gyakorlati jogászképzés legfőbb színtere volt, talán szintén Rangoni Gábor támogatásával juthatott be, aki éppen 1476-tól viselte a fő- és titkos kancellári méltóságot, bár Karai László budai prépost szerepe sem kizárható: alkancellárként az intézmény tényleges vezetését ekkor ő látta el. Magyi rövid kancelláriai feltűnése nyilvánvalóan a szakmai tapasztalatszerzés és a tanulás igényével magyarázható.²¹

A néhány hónapos kancelláriai gyakorlatnak nem voltak hosszútávú következményei. Magyi János néhány kor- és pályatársával ellentétben nem ragadt meg a kúriai jegyzők között, bár a formulárium oklevelei alapján hiteleshelyi jegyzősködése is csak időleges volt. Érdeklődése inkább a kevesebb kötöttséggel járó közjegyzői hivatás irányába indította: 1476. november 25-én Budán császári közjegyzői kinevezést kapott, és gyűjteményének keltezett oklevelei alapján 1477-től már folyamatosan praktizált is ilyen minőségében, mégpedig Pesten, Budán, sőt 1485 után, Hunyadi Mátyás hódítását követően Bécsben is.²² A közjegyzői feladat ellátása – ha ez nem egy szentszéki bíróság állandó szolgálatában történt – kevés kötöttséggel járt: Magyi is igyekezett kihasználni a kormányzati

¹⁹ A magyar közhitelőség feladatát ellátó egyházi testületeknél a 14. század közepétől egyre általánosabbá vált a világi jegyzők alkalmazása, amelyekből a 15. század végére esetenként már hiány is mutatkozott. *Eckhart, F.*: Die glaubwürdigen Orte i. m. 465. Éppen a budai prépost panaszkodott 1485-ben, hogy nehéz jegyzőt szerezni, és az ő egyházában sincs külön jegyző, hanem a lektor és a káptalan többi tagja állítja ki az okleveleket. *Knauz Nándor*: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Codices manuscripti capituli Posoniensis. Strigonii 1870. 65.

²⁰ *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 239.

²¹ Uo. 239–240.

²² Az első datált közjegyzői záradéka 1477 februárjából: Magyi-kódex 438. p.

székhely, az annak környezetében megforduló egyházi javadalmasok, valamint a környező városok gazdasági életének kínáló lehetőségeit. Ekkortájt költözhetett Óbudáról Pestre, bár a formuláskönyv egyik keltezetlen oklevelében a magánföldesúri fennhatóság alatt álló Ráckeve esküdtjei között is feltűnik. Az 1480-as évek gyűjtésének leghangsúlyosabb része Pest városához köthető. A pesti formulák tömege azt mutatja, hogy olyan személy másolta őket, aki a városi tanács irodájában dolgozott. Magyi keze ebben az időszakban a városi kiadványokon ugyan nem azonosítható, de hogy itt élt és működött, azt erősíti a tény, hogy 1490. február 25-én Pesten kapta meg pápai közjegyzői kinevezését. A város két évvel később, 1492. március 7-én kelt oklevelén viszont már Magyi János aláírásával találkozunk, tehát ha korábban nem is, de élete végén biztosan Pest város jegyzője lett. Az utolsó hozzá köthető dokumentum az 1493. március 10-én kiállított közjegyzői oklevele.²³

Magyi János életét, annak legfontosabb állomásait a formuláskönyvében ránk maradt szövegek, valamint a mű szerkezete alapján tudjuk rekonstruálni. A kötet hű lenyomata összeállítója írástudói (*litteratus*) pályájának és tanulmányainak, a káptalani iskolához köthető arengáktól egészen a közjegyzői működése helyszínét jelentő Pest város gazdasági- és jogéletét átfogó dokumentumgyűjteményig. A formulárium a középszintű igazgatás kivételével kora jogi írásbeliségének valamennyi területét érinti: segítséget nyújt hiteleshelyi kiadványok megszerkesztéséhez, példákat hoz a kúriai gyakorlatot illetően, szentszéki bíróságokon alkalmazott dokumentumokat tartalmaz, és több szállal kötődik a városi írásbeliséghez. Úgy tűnik, hogy választott közjegyzői hivatásának minél jobban meg tudjon felelni, és megbízói kérését minél jobban el tudja látni, Magyi több fórum írásbeli gyakorlatában is igyekezett tapasztalatot szerezni, kiadványaik sajátosságait megismerni.

Magyi János közjegyző formuláskönyve tehát nem kizárólag Magyi János közjegyzői formuláskönyveként értelmezendő. A több évtizeden keresztül gyűjtött anyag, amelyben a saját közhitelű tevékenység emlékei mellett jól megférnek más jellegű oklevélkiadók szövegei, sőt készen átvett gyűjtemény, vagy iskolai tananyag is, a magyarországi formuláskönyvek hagyományozódásának szinte valamennyi típusára példa lehet.²⁴ Nyilvánvalóan elsődleges szerepén túl azonban más okból is fontos számunkra a kézirat. A Magyiéhoz hasonló iratmintatárak egyik célja összeállítójuk munkájának megkönnyítése. A gyűjtemények megőrzik a jogi szövegek ismétlődő részeit, sztereotip formuláit és jogbiztosító záradékait, így megspórolható az újrafogalmazás energiája, de garantált a precizitás is. Más-

²³ Pest városának a II. Ulászló magyar király és III. Frigyes német-római császár, illetve Miksa német király között 1491-ben kötött pozsonyi békét elfogadó oklevelét Magyi János írta alá jegyzőjeként: DF 287 339. *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 240–243.

²⁴ A formuláskönyvek típusairól és azok hagyományozódásáról összefoglalóan l. *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 244–251.

részt viszont fontos segítséget jelentenek az utánpótlás képzésében: a gyűjtemények az iratszerkesztés tankönyvei, a gyakorlati jogászképzés eszközei is voltak.²⁵ Magyi János formuláskönyve ennek is kiváló példája.

A jogi írásbeliség nyelve Magyarországon 1844-ig a latin volt. Tehát nemcsak az egyházi bíróságok, hanem az állami törvénykezés, az igazságszolgáltatás, sőt a közhitelű iratkiadás dokumentumai is az ország lakosságának anyanyelvétől eltérő, de éppen ezért valamennyi etnikum számára azonos feltételeket biztosító nyelven születtek. A (jogi mű)nyelv elsajátításához azonban – különösen ha az országgyűlésen, a bíróságokon vagy a végrehajtás alkalmával a szóbeli gyakorlatban az anyanyelv (*sermo vulgaris*) játszotta a főszerepet – a fogalmak tökéletes megértése elengedhetetlen volt: Magyi kötetében számos latin műszónak a margón glosszaként lejegyzett magyar fordításával találkozhatunk, de ugyancsak oktatási célt szolgálhatott az a négy soros, jogi szabályt rögzítő vers, amely egyúttal a magyar nyelvű irodalom egyik legrégebb verses emléke is.²⁶ A néhány közjegyzői oklevél egyedi adatainak helyére írt, a szöveg olvasóját közvetlenül megszólító, vagy a teendőket részletező utasítás címzettjét szintén a formulagyűjteményt tankönyvként használók között kell keresnünk. A kézirat tehát nemcsak a jog-, hanem az irodalom-, sőt a művelődéstörténet számára is jelentős értékkel bír.

A késő középkor levéltári, de nem közvetlenül jogbiztosító értékű magyar forrásai között ritka kivételként fennmaradt kódex egy gyakorlati jogász (*litteratus*) tanulmányainak és szakmai fejlődésének dokumentuma, mindennapi munkájának segédeszköze, majd megszerzett tudásának közvetítője volt. A kötet végigkísérte életét, gazdagon illusztrálva annak szakaszait, állomásait. Szerepét tekintve tehát jegyzetkönyv, amelybe Magyi János folyamatosan gyűjtötte a kezébe kerülő érdekesebb szövegeket, sőt saját munkásságának fontosabb dokumentumait, mintakönyv, amely a hivatását gyakorló jegyzőnek segítséget nyújtott az oklevélszövegek megfogalmazásában, és tankönyv, amelyből fiatalabb munkatársai elsajátíthatták a gyakorlati jogászkodás legfontosabb ismereteit. Magyi János szakmai munkássága során folyamatosan gyarapította tudását, tanult, és ezzel párhuzamosan, ugyancsak munkássága velejárójaként tovább is adta a megszerzett ismereteket. Tette mégpedig mindezt a középkori európai jogi

²⁵ A formuláriumok és a gyakorlati jogászképzés viszonyáról l. *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánoni jog, szokásjog. Bp. 1972. 143. skk.

²⁶ Az anyanyelv és a jogi írásbeliség kérdéséről legújabban l. *Solymosi László*: Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. Történelmi Szemle 53. (2011) 479–501. Magyi formuláskönyvéről, és a magyar nyelv szerepéről uo. 499–500., valamint *Bónis Gy.*: Magyi János formuláskönyve i. m. 257. A magyar nyelvű verses jogi szabályról l. *Kertész Balázs*: Magyi János formuláskönyve. In: „Látjátok feleim...”. Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2009. október 29. – 2010. február 28. Szerk. Madas Edit. Bp. 2009. 249.

értelmiség többi tagjához hasonlóan,²⁷ így biztosítva a jogalkalmazásban a szokásjog (*consuetudo*) gyakorlati továbbélését.

A kézirat jelentőségét mutatja, hogy bár nem intézmény vagy testület mintakönyve volt, hanem szinte teljes egészében egyetlen személyhez köthető, szerepe mégsem ért véget Magyi János 1493 táján bekövetkezett halálával. A kódex utolsó három, vegyes tartalmú ívfüzete, ahol egyébként a kötet magyar nyelvű glosszáinak többsége is olvasható, szemmel láthatóan más kéz/kezek nyomát mutatja. A kézirat formulákkal be nem írt részeire, sőt még a kötéstáblák belső lapjára is ugyancsak utólag verseket, szállóigéket jegyeztek fel, azaz nyilvánvaló, hogy későbbi tulajdonosai is eredeti rendeltetésének megfelelően használták a kötetet egészen addig, amíg annak tartalma jogi és formai szempontból egyaránt korszerűnek volt tekinthető.²⁸

Magyi János közjegyző 15. századi formuláskönyve nyilvánvalóan több, mint amire elnevezése alapján gondolhatnánk. Több, mivel nemcsak a szorosan vett közjegyzői gyakorlathoz tartozó dokumentumok kaptak benne helyet, hanem a késő középkori Magyarország hivatali írásbeliségének szinte teljes egészét megmutatja. De több azért is, mert nemcsak iratmintákat tartalmaz, hanem struktúráján és glosszáin keresztül egy középkori írástudó mindennapjaiba enged bepillantást. Egyedisége és érdekessége méltán keltette fel már a 18. században szövegkiadóink figyelmét, bár modern kritikai kiadásával mindmáig adósak vagyunk.

²⁷ Az oklevélfogalmazás gyakorlati elsajátításának európai mikéntjéről l. *István Hajnal*: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. 2. éd. par László Mezey. Bp. 1959. 154. skk.

²⁸ A magyar nyelvű bejegyzésekről l. *Klemm Antal*: A pécsi Nyírkállai-kódex magyar glosszái. Pannónia 3. (1937) 264–275.